

https://doi.org/10.31516/2410-5325.070.04

УДК 37.374 : 379.82

В. А. Левицька, викладач дизайну, комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, м. Луцьк

vvlevitcka@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-7939-7669

КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИСТЕЦТВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ¹

Описано становлення українського декоративно-прикладного мистецтва в системі позашкільної освіти. Доведено його позитивний вплив на процес формування національної культури молоді в сучасних умовах. Приділено особливу увагу проблемам формування національної культури на тлі відчуття краси в учнів в умовах сучасного українського суспільства. Акцентовано на фундаментальних дослідженнях у галузі мистецького розвитку, теоретичних підходах до цієї проблеми. Проаналізовано літературні джерела, присвячені проблематиці творчого розвитку молодого покоління та формуванню української національної культури. Доведено, що прагнення до творчості завжди базується на здібностях та талантах, а мистецтво неможливе без розвитку художніх умінь. Згідно з фундаментальними умовами, естетичний саморозвиток молодого покоління потребує звернення до національних джерел культури. Системно розкрито особливості діяльності та процес становлення позашкільної мистецької освіти. Подано теоретичні узагальнення і нові рішення завдань щодо формування національної орієнтації українського мистецтва в сучасній системі художньої позашкільної освіти, яка охоплює художні школи, палаци, гуртки та студії.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, творчість, образотворче мистецтво, національна культура, національна спрямованість, естетика, таланти, здібності, обдарованість.

V. A. Levytska, teacher of design, Lutsk Pedagogical College, Volyn Regional Council, Lutsk

CULTURAL POTENTIAL OF ART AS THE FUNCTIONING OF EXTRACURRICULAR ART EDUCATION

The article describes the formation of Ukrainian decorative and applied arts in the system of additional education. Its positive influence on the process of formation of the national culture of youth under the modern conditions is proved.

The aim of this article. Special attention is paid to the problems of formation of national culture against the background of students' feelings of beauty under the conditions of modern Ukrainian society. The special features of the activity and the process of formation of out-of-school art education are systematically revealed.

Research methodology. The emphasis is placed on the basic research in the field of artistic development, on the theoretical approaches to this issue. Theoretical generalizations and new solutions to the problems of forming the national

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

orientation of Ukrainian art in the modern system of art extracurricular education, which includes art schools, palaces, clubs and studios, are presented.

Results. Under the modern conditions of revival of national culture in our country the demand of youth for additional educational experience increases. It is insulting to note, however, that Ukraine did not have its own statehood for a long time, our history was written by the occupiers, the art was deeply regulated and politicized, which destroyed the creative search, hence many artists were afraid to express and show their creativity. The issue of the functioning of extracurricular art education in Ukraine was previously considered in part, so it remains to some extent unfinished. The education of patriotism, national culture of Ukrainian youth takes place in the process of forming a certain system, its artistic values, tastes and ideals, which helps to form the main national features of the present Ukrainian art.

Novelty. The national idea of art must become the ideological basis of the process of the state, the building of a democratic society. The Ukrainian education system must be based on the national principles. Therefore, the search for ways to implement this system is a multifaceted process of national and cultural development. Rich legal state documents define the strategic objectives of reforming this education: the revival and development of the national education system as a guarantee of the formation of the national culture of the patriots of Ukraine; the formation of creative education, reproduction and transmission of culture and spirituality in all the variety of national and world artistic masterpieces; bringing extracurricular education in Ukraine to a decent level of education in the developed world by reforming and improving it.

The practical significance. The research has important implications for the study of the functioning features, the development of the system of out-of-school art education institutions in the western regions of Ukraine. The obtained results can be used in the system of humanities education, in the development of training courses in art history and cultural studies.

Keywords: *decorative and applied art, creativity, fine arts, national culture, national orientation, aesthetics, talents, abilities, giftedness.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах відродження національної культури в Україні зростає попит молоді на додатковий освітній досвід, набуття якого неможливе без занять у закладах позашкільної освіти. На жаль, Україна критично довго не мала власної державності, історію подавали крізь призму окупаційної політики, мистецтво було глибоко зрегульованим і політизованим, що внеможливило творчий пошук. Саме тому багато митців боялися висловити та показати себе, власну творчість. Позашкільні мистецькі заклади теж перебували під гнітючим впливом, існувала концепція про «добрі» та «погані» стилі в мистецтві, проте багато цих закладів прагнули зберігати, вивчати, розвивати мистецтво, таким чином намагаючись хоча б якимось чином прищепити любов до національного майбутньому поколінню. Сучасна система національно-мистецького позашкільного впливу має ґрунтуватися на історичних традиціях України: суспільних і родинних ідеалах та по-

глядах, реалізуючись у позанавчальний час дитячими й молодіжними організаціями, художніми об'єднаннями, студіями.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Проблема функціонування позашкільної мистецької освіти України раніше розглядалась частково, тому є певною мірою недоопрацьованою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування національної культури крізь призму мистецтва тривалий час привертає увагу багатьох дослідників. Цій темі присвячені праці науковців: Р. Шмагала, В. Даниленка, Б. Лихачова, М. Кияшко, Є. Язовицького. Дослідники Г. Шевченко, Є. Яковлев, А. Голізова характеризують національну культуру як суспільно-історичне явище, для якого мистецтво відіграє ключову роль. Розвиток творчого потенціалу молодого покоління описували: Б. Ананьєва, Л. Венгер, О. Леонтєва, В. Киреєнко, Б. Неменський, О. Рудницька, Л. Шевчук. Використання різноманітних видів мистецтва в позашкільних художніх закладах освіти розглядають науковці П. Підкасистий, О. Мелік-Пашаєв, Л. Михайлова, Л. Побережна та ін. Хоча проблемі національного та культурного розвитку молодого покоління через сферу мистецтва приділено значну увагу, вона досліджена недостатньо, що й зумовлює актуальність статті.

Мета статті — теоретично узагальнити та довести, що провідна роль у формуванні національної культури належить заняттям мистецтвом, оскільки мистецтво націлюється на вищий рівень духовної культури; означити, що саме мистецтво є рушійною силою індивідуального розвитку в культурогенному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання патріотизму, національної культури української молоді відбувається в процесі формування певної системи, її художніх цінностей, смаків та ідеалів, які допомагають їй сформувати основні національні якості справжнього українця. Усі ці моменти означені, насамперед, у мистецтві, яке охоплює всі сторони життя молоді, використовуючи водночас величезну силу своїх художніх засобів. У контексті аналізу складного етапу становлення мистецької освіти в Україні слід згадати, що сучасна система національно-мистецького позашкільного впливу спрямована на створення умов для творчого та мистецько-інтелектуального, духовного розквіту молодого покоління в час дозвілля. Особливість позашкільного мистецького впливу на молодь полягає в коректуванні специфічних методик, які сприяють орієнтації і самоідентифікації себе в суспільстві. Проте в сучасних умовах, коли війна з РФ остаточно визначила вектор розвитку України і мистецтво нарешті стає вільним від ідеологічних штампів, всюдозволеність і відсутність цензури не завжди є однозначним позитивом, особливо зважаючи на поширеність кітчу та несмаку.

У результаті аналізу численних праць дослідників слід зазначити, що більша частина концепцій присвячена цілеспрямованому впливу мистецтва на формування гармонії та естетичних ідеалів, які наділяють людину вмінням бачити, розуміти, оцінювати, зберігати, поширювати естетику в повсякденному житті, побуті, суспільстві, культурі. Цей процес надзвичайно складний, тому що потрібно володіти необхідними засобами реалізації гармонії соціального й індивідуального, впливу багатства мистецтва й соціалізації на формування культури нації (Балясная, 1978, с. 33).

Зміст позашкільного мистецького впливу на дітей ґрунтується на унікальних засадах. Таким критеріям, які сприяють формуванню її художньо-естетичної культури засобами кращих національних і світових культурологічних надбань, відповідають власні запити суспільства. Позашкільна мистецька робота зосереджена в закладах, які сприяють соціально-культурній адаптації молодого покоління в реальному житті в результаті демократичного та гнучкого залучення сім'ї до співпраці. Також вона забезпечує індивідуальний вибір і використання її мистецького досвіду. Організація позашкільної мистецької освіти є одним з джерел підвищення якості та інтенсивності вирішення культуротворчих запитів суспільства (Подласький, 1999, с. 576).

Основними завданнями формування національної культури в позашкільних мистецьких закладах є: розвиток національно-творчого досвіду суспільства; реалізація та вдосконалення духовно-творчого потенціалу молодого покоління; заохочення талановитої й обдарованої молоді до формування національно-культурної еліти в різних галузях суспільства; виховання позитивного ставлення до національно-культурних цінностей; організація художньо-творчого дозвілля дітей; виховання волі, формування національно-патріотичної життєвої позиції (Волков, 2006, с. 55).

У контексті аналізу літературних джерел слід відзначити, що основними принципами позашкільного мистецького впливу на молодь є:

1. Гуманізація, яка сприяє творчій самореалізації в суспільстві, а також заохочення до мистецтва обдарованої та талановитої молоді, формування її національних культурних якостей;
2. Неподільність загальнолюдських і культурно-національних цінностей, що сприяють духовній згуртованості української національної культури зі світовою культурою, розвиток культури національних меншин, які заселяють територію України; націлюють на розуміння пріоритетності загальнолюдських цінностей над класовими; визначають позашкільну мистецьку діяльність як важливий захід національного та гармонійного формування культури молодих українців;

3. Демократизація, що транслює певну самостійність позашкільних мистецьких осередків у вирішенні основних питань щодо специфіки роботи, міжнародного співробітництва та партнерства;
4. Науковість і систематичність як оптимальні умови для отримання мистецького досвіду й досягнення певного рівня культури;
5. Безперервність, наступність та інтеграція, що пояснюється систематизацією всіх ланок мистецької діяльності України, спрямованих на поглиблення і конкретизацію мистецького впливу; набуття мистецького досвіду;
6. Багатомовність та варіативність, що забезпечується широким вибором змісту, форм мистецького впливу у вільний час, альтернативність у формуванні запитів духовно-естетичного внутрішнього світу;
7. Добровільність та доступність, що зумовлюється правом вибору й доступністю у забезпеченні запитів і вимог у творчій самореалізації, духовному самовдосконаленні, самореалізації в громадському суспільстві;
8. Самостійність та активність, що забезпечується наявністю сприятливих умов для розвитку й реалізації нахилів і талантів молоддю;
9. Гармонізація родинної і суспільної роботи, яка спрямована на добровільне партнерство й корисну співпрацю дитини та її сім'ї з державою; пропагування незалежності позашкільних мистецьких осередків від політичних, громадських і релігійних ситуацій у державі. Практична націленість позашкільної мистецької роботи на трудову діяльність у ринкових умовах. У сукупності і взаємодії ці принципи спрямовують позашкільні мистецькі осередки на формування соціальної адаптації, національної культури, сприяють самореалізації молоді в суспільстві (Ельников, 2000, с. 37–39).

Національно-культуротворчий потенціал мистецтва закладений у самому його естві та є унікальним у вирішенні таких основних завдань, як формування національної культури і духовного становлення нації. Це пояснюється не лише суттю сприйняття мистецтва та культури, а також тим, що для дітей мистецтво становить провідну форму творчості. Проблема формування національної культури засобами мистецтва визначає рівень творчої самосвідомості, що забезпечує самостановлення дітей у глобальній культурогенній ситуації. Отже, мету формування національної культури засобами творчості можна охарактеризувати як розвиток у молоді високих естетичних поглядів та ідеалів, формування мистецького досвіду. Заняття мистецтвом сприяє формуванню національно-цілісного світосприйняття і гідного ставлення до мистецтва та до реальності; здатності до культурного самоствердження. Однак цей

багатогранний процес потребує чітких і систематичних розвитку та вдосконалення (Кучер, 2001, с. 245–250).

Фундаментом, на якому здійснюється мистецький вплив, є конкретний рівень художньо-естетичної культури молоді, її здатності до естетичного самовдосконалення. Цей момент проявляється не лише в розвитку таких складових художньо-культурної свідомості, як почуття і погляди, оцінки та вподобання, так і в досвіді активного реформування діяльності в мистецтві, суспільстві. Формування національної культури молодого покоління починається зі сприйняття мистецького оточення. Завданням національної культури є не лише розширення художніх поглядів на дійсність, а й духовне зростання, корекція суспільних взаємовідносин. Таким чином, основним принципом культурустановлення є принцип всезагальності мистецького впливу і художньої освіти. Система мистецького впливу має сприяти постійній взаємодії різних сфер мистецтва в процесі формування національної культури (Левчук, 1997, с. 23).

Основним завданням позашкільної художньої освіти в сучасних умовах є систематизація. Система сприймається як багатоцільовий процес мистецької освіти та мистецького досвіду, який базується на сукупності культурологічних принципів, які сприяють формуванню в тісному зв'язку з мистецтвом її морального і національного розвитку (Вишневський, 1996, с. 17).

Ключовою структурною одиницею системи формування національної культури є особистість, оскільки мета та завдання, а також інші конкретні методи мистецького впливу спрямовані на естетичний саморозвиток молоді. Функціонування цієї системи забезпечує використання творчості до різноманітних видів діяльності молоді, заохочення та підвищення інтересу до художньої творчості й мистецтва загалом, а також організації дозвілля. Також слід наголосити на важливості впливу засобів масової комунікації, сім'ї дитини (Волков, 2000, с. 26–31).

Отже, культуротворчі процеси найефективніші не ізольовані, а в комплексі всієї освітньої роботи в закладах позашкільної художньої освіти, оскільки мистецтво відіграє важливу роль у суспільному житті. Воно робить духовне та культурне життя людини багатогранним, а від цього залежить її поведінка в суспільстві. Тому надзвичайно важливо, щоби молоде покоління мало дійсно високі естетичні цінності. Істотне значення для формування національної культури мають художньо-естетичні цінності, які підвищують потяг до естетизації. Віддзеркаленням культури є художній смак, уміння розрізнити естетичне від неестетичного та естетичні інтереси й потреби, які найчіткіше формують національно-культурний внутрішній світ. Це надає змоги сприймати і

оцінювати красу в мистецтві і реальності нашого світу. Завдяки мистецтву людина сама створює естетику в процесі творчості (Венгер, 1973, с. 15).

Завдяки позашкільним закладам художньої освіти діти розвивають свої творчі здібності. Аналіз досвіду роботи в дитячих мистецьких осередках свідчить, що всіх дітей можна захопити до творчості та мистецтва загалом. Немало молоді, яка навчається в закладах позашкільної художньої освіти з низьким рівнем мистецької підготовки, у результаті реформування позашкільного освітнього процесу згодом успішно закінчує художні школи, мистецькі заклади вищої освіти (Волков, 2006, 8).

Молодь, яка набула мистецького досвіду в закладах позашкільної освіти та не займається мистецтвом професійно, протягом усього життя несе любов до творчості та мистецтва, активно пропагуючи мистецтво й творчість у суспільному житті. Інколи молоде покоління, маючи незначні потяги до мистецтва, стає в подальшому професіоналами своєї справи. Отже, слід до позашкільних художніх закладів додаткової освіти приймати всіх охочих, попри їхній рівень таланту, зокрема і тих, які не виявляють певного інтересу до мистецтва та творчості (Волков, 2006, с. 12–13).

Слід зазначити, що молоде покоління, яке набуває мистецького досвіду в закладах позашкільної художньої освіти, а саме в художніх школах, можна класифікувати за чотирма рівнями:

- перший рівень — діти, які зростають у мистецьких сім'ях, у яких уся родина проявляє велику повагу, любов, цікавість до мистецтва, чим прагнуть залучити власне чадо до мистецьких надбань;
- другий рівень — молоде покоління висловлює бажання і нахили до мистецтва, проте їхні родини не схвалюють цей вибір;
- третій рівень — доволі специфічна категорія молоді, тому що діти, отримавши коротку інформацію про позашкільний мистецький заклад освіти, існування художньої школи чи студії, самі висловлюють бажання навчатися в них, самі влаштовуються туди, приносячи з собою величезні доробки в мистецькій сфері, що свідчить про неабиякий інтерес до мистецтва. Часто буває, що їхні близькі навіть нічого не знають про цей важливий крок. Освітняни в таких непростих випадках допомагають дитині переконати батьків, що в дітей є мистецькі задатки, які слід розвивати, та в доцільності мистецько-освітнього вибору;
- четвертий рівень — молодь, яка ніколи не проявляла жодних інтересів до мистецтва та не хотіла навчатися в позашкільних мистецьких осередках. Часто батьки мали на це свою думку, але таких непростих дітей приймали на навчання для того, щоби переконати, що в ці заклади освіти можна зараховувати всіх охочих, навіть тих, які повністю інертні до мистецтва (Ананьев, 1995, с. 29–36).

В Україні є широкий вибір мистецьких осередків, у яких навчаються діти різного віку. До дитячої позашкільної художньої школи зараховується молодь віком від 10 років строком на навчання — 4 роки. Весь освітній процес організований на 5 класів. У зазначені класи долучаються усі охочі, які мають відповідні мистецькі задатки, професійні здібності, таланти, бажання.

Завданням цієї класифікації є: багатоцільова підготовка молодого покоління до їхнього подальшого вступу до закладів вищої освіти мистецького профілю; підготовка майбутніх фахівців до роботи в мистецькій сфері, де є попит на кадри відповідного освітнього профілю. Діти, які успішно засвоїли освітню чотирирічну програму, отримують свідоцтво про закінчення позашкільного закладу освіти. У більшості художніх шкіл є організовані підготовчі курси до навчання в цих осередках, кількісним складом до 12 осіб. Освітній матеріал та предмет за вибором визначаються адміністрацією позашкільного навчального закладу, зважаючи на їхню освітню специфіку. Початок освітнього процесу в позашкільних художніх закладах освіти починається як і в загальноосвітніх школах — 1 вересня. Заняття в середньому тривають від 3 до 5 годин 3–4 рази на тиждень, залежно від деяких умов. Терміни канікул також збігаються з термінами в загальноосвітній школі. У цих закладах освіти є підсумковий поточний піврічний перегляд навчальних робіт та підсумковий річний перегляд, також екзаменування робіт певних навчальних періодів.

Успішний мистецько-освітній процес зумовлений дотриманням зазначених певних методичних принципів та норм і відбувається з урахуванням вікових, особистісно-індивідуальних, національно-релігійних, культурних особливостей та традицій фольклорних надбань народної творчості (Балясная, 1978, с. 22). Одним з провідних методів художньо-естетичного впливу на дитину є виставки дитячих доробків, вони мобілізують і згуртовують творчий колектив. Весь підготовчий процес до виставки забезпечує радість творення, у подальшому — радість від гідної оцінки. Вони організовуються наприкінці півріччя чи року в результаті накопичення достатньої за тематикою кількості робіт.

Особливо важливу роль у формуванні національної культури та мистецького розвитку відіграє відвідування художніх музеїв і творчих авторських виставок художників, виставок дитячої творчості (Кучер, 2001, с. 245–250).

На думку багатьох дослідників, українське народне мистецтво та фольклор, зберігаючи своє коріння, тісно переплітаються із сучасністю, національною культурою та являють собою ґрунтовну базу знань для мистецької діяльності молоді. Приємно відзначити, що нині питання

формування національної культури в мистецьких закладах є актуальними. Саме українське народне мистецтво стало запорукою патріотизму в багатьох позашкільних мистецьких закладах. На території, де були зосереджені певні осередки художнього ремесла, нині прагнуть відродити його в позашкільних мистецьких закладах. Це є надзвичайно корисним для збереження української народної художньої культури та нашої духовності (Вишневський, 1996, с. 27). Тому пильну увагу слід приділяти курсу композиції, на якому, маюючи з натури, молодь творчо трансформує зображення, звертаючись до прототипів мотивів петриківського розпису, художніх промислів, які просто вражають своєю різьбою по дереву, соломкоплетінням, іграшкарством, вишиванням, ляльками-мотанками. Навчальна програма передбачає освоєння прийомів та різноманітних технік, а також екскурсії до музеїв етнографії та художнього промислу. Активно встановлюються зв'язки зі Спілкою художників, дослідниками з історії та теорії народного українського мистецтва (Подласий, 1999, с. 95–96).

Висновки. Отже, національна ідея мистецтва має стати ідеологічною основою процесу державотворення, створення демократичного суспільства. Саме тому українська система освіти має ґрунтуватися на національних засадах, а пошуки шляхів її реалізації — багатогранний процес національно-культурного розвитку. У багатьох правових державних документах визначено стратегічні завдання реформування цієї освіти: відродження і розбудова національної системи освіти як запорука формування національної культури патріотів України; формування творчої освіченості, відтворення й передавання культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових мистецьких шедеврів; виведення позашкільної освіти в Україні на гідний рівень освіти розвинутих країн світу за допомогою реформування та її вдосконалення. На жаль, радянський період в історії становлення й функціонування мистецької позашкільної освіти відіграв фундаментальну роль. Слід відзначити негативні моменти тієї доби, зокрема заідеологізованість творчих осередків, яка гальмувала саморозкриття та національну культуру. У зв'язку з цим постала гостра необхідність подальшого детального аналізу науково-методичної бази й специфіки роботи всієї мережі позашкільної мистецької освіти.

Перспективами подальших досліджень є вивчення особливості функціонування, розвитку та становлення системи закладів позашкільної художньої освіти в західних областях України. Отримані результати можна використати в системі гуманітарної освіти, під час розробки навчальних курсів із мистецтвознавства та культурології.

Список посилань

- Ананьев, Б. Г. (1995). Задачи психологии искусства. *Педагогика*, 4, 29–36.
- Вишневецький, О. (1996). Сучасне українське виховання. *Педагогічні нариси*. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко.
- Балясная, Л. К. (Ред.) (1978). *Внешкольные учреждения: пособие для работников внешкольных учреждений*. Москва: Просвещение.
- Венгер, Л. А. (1973). *Педагогика способностей*. Москва: Знание.
- Волков, С. М. (2006). *Мистецька освіта в культурі України 90-х років ХХ століття*. Київ.
- Волков, Г. Н. (2000). Трудовое воспитание в народной педагогике. *Школа и производство*, 3, 26–31.
- Кучер, С. Л. (2001). Самовиховання здібностей школярів у художньо-творчій діяльності в умовах позашкільного закладу. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*, 21, 245–250. Київ–Запоріжжя.
- Ельников, Д. П. (2000). Обучение школьников прикладным художественным видам труда. *Школа и производство*, 1, 37–39.
- Левчук, Л. Т. (1997). *Эстетика*. Київ: Вища школа.
- Подласый, И. А. (1999). *Педагогика*. Москва: Владос.

References

- Ananiev, B. G. (1995). The tasks of art psychology. *Pedagogika*, 4, 29–36. [In Russian].
- Vyshnevskiy, O. (1996). Modern Ukrainian education. *Pedahohichni narysy*. Lviv: Lviv Regional Scientific and Methodological Institute of Education; Lviv Regional Pedagogical Society named after G. Vashchenko. [In Ukrainian].
- Balyasnaya, L. K. (Ed.) (1978). *Out-of-school institutions: a guide for employees of out-of-school institutions*. Moscow: Prosveshhenie. [In Russian].
- Venger, L. A. (1973). *Ability pedagogy*. Moscow: Znanie. [In Russian].
- Volkov, S. M. (2006). *Art education in the culture of Ukraine in the 90s of the 20th century*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Volkov, G. N. (2000). Labor education in folk pedagogy. *Shkola i proizvodstvo*, 3, 26–31. [In Russian].
- Kucher, S. L. (2001). Self-education of abilities of schoolchildren in artistic and creative activity under the conditions of out-of-school institution. *Pedahohika i psykhohohiia formuvannia tvorchoi osobystosti: problemy i poshuky*, 21, 245–250. Kyiv–Zaporizhia. [In Ukrainian].
- Elnikov, D. P. (2000). Teaching students to applied arts and crafts. *Shkola i proizvodstvo*, 1, 37–39. [In Russian].
- Levchuk, L. T. (1997). *Aesthetics*. Kyiv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
- Podlasyi, I. A. (1999). *Pedagogy*. Moscow: Vlados. [In Russian].

Надійшла до редколегії 10.09.2020 р.